

حدیث کساء؛ نمایانگر مقام مادرانه و همسرانه حضرت زهرا (سلام الله علیها)

محمد ایلیا یعقوبی*

چکیده

حدیث کساء یکی از روایات مهمی است که علاوه بر معرفی اهل بیت (علیهم السلام) به عنوان انسان‌هایی معصوم و پاک، ابعاد مختلف شخصیت و نقش‌های خانوادگی حضرت زهرا (سلام الله علیها) را برجسته می‌کند. در نقش مادری، حضرت زهرا (سلام الله علیها) الگویی بی‌نظیر از تربیت فرزندان ارائه می‌دهند. گفتگوی محبت‌آمیز ایشان با امام حسن و امام حسین (علیهم السلام) در حدیث کساء، نشانه‌ای از ارتباط عمیق عاطفی و تربیتی ایشان با فرزندان ایشان است. همچنین، حضور ایشان در کنار پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) و مراقبت از ایشان در لحظات ضعف بدنی، جلوه‌ای دیگر از نقش مادرانه و واسطه رحمت بودن حضرت زهرا (سلام الله علیها) را نشان می‌دهد. در نقش همسری، تعامل محبت‌آمیز و احترام متقابل میان حضرت زهرا (سلام الله علیها) و امیرالمؤمنین (علیه السلام)، الگویی برای زندگی مشترک اسلامی است. خطابات "یا بنت رسول الله" و "یا أبا الحسن و یا امیرالمؤمنین"، در حدیث کساء بیانگر عمق محبت و ادب متقابل میان این دو شخصیت الهی است که زندگی آن‌ها را سرشار از آرامش و هماهنگی کرده بود. این مقاله به تحلیل مقام مادری و همسری حضرت زهرا (سلام الله علیها) در فرازهای حدیث کساء پرداخته و نشان داده است که چگونه ایشان با مدیریت خانواده، رسیدگی به پدر، تربیت فرزندان و همراهی با همسر، الگویی جاودان برای تمامی زنان و خانواده‌های مسلمان

* گروه زبان و ادبیات فارسی، مجتمع آموزش عالی زبان، ادبیات و فرهنگ شناسی، جامعه المصطفی العالمیه، بلامپور، هند،

ارائه داده‌اند. حدیث کساء، علاوه بر معرفی جایگاه معنوی اهل بیت (علیهم‌السلام)، نقش‌های خانوادگی حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) را به‌عنوان محوری‌ترین شخصیت این روایت تبیین می‌کند.

واژگان کلیدی: حدیث کساء، حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها)، مقام مادری، مقام همسری، اهل بیت (علیهم‌السلام)، محبت و تربیت اسلامی

مقدمه

حدیث کساء یکی از روایات مشهور و معتبر در فرهنگ اسلامی است که در منابع مختلفی از اهل تسنن و شیعه نقل شده است. این حدیث، علاوه بر بیان جایگاه رفیع اهل بیت (علیهم‌السلام) در نزد خداوند، ابعاد گوناگون شخصیتی و فضائل اخلاقی و معنوی آنان را نیز آشکار می‌کند. حدیث کساء به‌طور خاص، نمایانگر مقام والای حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) در میان اهل بیت (علیهم‌السلام) است و محوریت ایشان در این روایت نقش کلیدی دارد.

این حدیث در منابع مختلفی از جمله "اصول کافی" (کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۸)، "الأمالی" (طوسی، الأمالی، ص ۳۶۸ و ۵۶۵)، "صحیح مسلم" (مسلم، صحیح مسلم، ج ۴، ص ۱۸۸۳)، "مسند احمد بن حنبل" (احمد بن حنبل، مسند، ج ۷، ص ۴۱۵) و بسیاری از کتب دیگر آمده است و به‌عنوان یکی از مبانی معرفت مقام اهل بیت (علیهم‌السلام) شناخته می‌شود. از جمله ویژگی‌های برجسته این روایت، تأکید بر خلوص نیت، ارتباط اهل بیت علیهم‌السلام با خداوند و مقام ویژه آنان به‌عنوان واسطه رحمت الهی است.

حدیث کساء با ورود پیامبر خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به خانه حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) آغاز می‌شود و در ادامه، گردآمدن اهل بیت (علیهم‌السلام) زیر کساء یمانی را روایت می‌کند. در این ماجرا، پیامبر خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به‌عنوان رسول الهی، از خداوند درخواست می‌کنند که اهل بیت ایشان را از هر گونه آلودگی و پلیدی پاک گرداند.

۱. کلیات تحقیق

حدیث کساء از جمله دلایل اثبات فضیلت، برتری و استحقاق امامان شیعه در امر خلافت، معرفی شده. (صدوق، کمال الدین، ج ۱، ص ۲۷۸) و با توجه به نزول آیه تطهیر در جریان این حدیث، از آن برای اثبات عصمت امامان نیز استفاده می‌شود.

کساء، به لباسی که خود را با آن می‌پوشانند، معنی شده است. برخی لغت‌شناسان نیز آن را به معنی عبا دانسته‌اند. (راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ص ۷۱۱) همچنین این واژه به معنی زیرانداز و روانداز نیز به کار رفته است. (فیروز آبادی، القاموس المحيط، ج ۱، ص ۲۸)

رویداد حدیث کساء به صورت ذیل بوده است:

پیامبر اکرم (ص) در خانه همسرش، ام سلمه قرار است پیام مهمی از سوی خداوند درباره چند تن از نزدیکان خود دریافت کند؛ لذا به همسرش تأکید می‌کند که به هیچ‌کس اجازه ورود ندهد. از سوی دیگر، در همین روز، فاطمه (س)، دختر پیامبر (ص) تصمیم می‌گیرد برای پدر غذای مناسبی به نام عصیده (حلوا) تهیه کند. او این غذا را در دیگ کوچک سنگی فراهم می‌کند و آن را روی طبقی گذاشته، برای پدر می‌آورد. ام سلمه می‌گوید: «من نتوانستم مانع ورود فاطمه شوم». پیامبر (ص) به دخترش فرمود: «برو و همسر و دو فرزندت را هم بیاور». فاطمه (س) بی‌درنگ به منزل بازگشت و همراه همسر و دو فرزندش که در آن وقت، خردسال بودند به خانه پدر وارد شد. ام سلمه با اشاره رسول خدا (ص) برخاست و در کناری مشغول نماز شد. رسول خدا (ص) با امام علی (ع) و فاطمه (س) و دو فرزندش امام حسن (ع) و امام حسین (ع)، کنار سفره فاطمه (س) نشستند. پیامبر (ص) کسای خیبری (عبایی، بافته مردم منطقه خیبر) را بر سر داماد و دختر و فرزندانش کشید و با دست راست به آسمان اشاره کرد و فرمود: «خدایا! اینان اهل بیت (ع) من هستند. پس هرگونه پلیدی را از آنها دور کن و کاملاً پاکشان گردان!» آن‌گاه جبرئیل امین، نازل شد و آیه تطهیر را خواند: «إِنَّمَا يَرِيْدُ اللّٰهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» (خدا فقط می‌خواهد آلودگی را از شما خاندان [پیامبر] بزداید و شما را پاک و پاکیزه

گرداند.) (احزاب/۳۳) ام سلمه جلو آمد و عرض کرد: آیا من در شمار اهل بیت نیستم؟ پیامبر (ص) خدا فرمود: تو در راه خیر و نیکی هستی، تو از همسران پیامبر خدایی. (محمدی ری شهری، اهل بیت (ع) در قرآن و حدیث، ج ۱، ص ۳۸)

۱-۱. ابعاد آموزشی و تربیتی حدیث کساء

حدیث کساء تنها یک روایت تاریخی نیست، بلکه دربردارنده آموزه‌های عمیق تربیتی و معرفتی است. این روایت، الگویی جامع از خانواده‌ای الهی را به تصویر می‌کشد که بر اساس محبت، ایمان و خلوص نیت بنا شده است. محوریت حضرت زهرا (سلام الله علیها) در این خانواده، نمایانگر جایگاه مادرانه و تربیتی ایشان است. ارتباط عاطفی و معنوی اعضای این خانواده با یکدیگر، به‌ویژه احترام متقابل و گفتار محبت‌آمیز، نمونه‌ای روشن از زندگی خانوادگی اسلامی ارائه می‌دهد.

حدیث کساء به‌عنوان یکی از میراث‌های ارزشمند اسلامی، علاوه بر بیان جایگاه اهل بیت (علیهم السلام)، الگویی جامع برای زندگی فردی و اجتماعی ارائه می‌دهد. این حدیث، هم در سطح معنوی و هم در سطح خانوادگی، پیامی جهانی دارد که فراتر از زمان و مکان، برای همه انسان‌ها قابل استفاده است.

۲-۱. محوریت حضرت زهرا (سلام الله علیها) در حدیث کساء

یکی از نکات برجسته و قابل تأمل در حدیث کساء، محوریت حضرت زهرا (سلام الله علیها) در این واقعه است. انتخاب خانه حضرت زهرا (سلام الله علیها) به‌عنوان محل وقوع این ماجرا، خود دلالتی آشکار بر جایگاه والای ایشان نزد پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) و همچنین در منظومه اهل بیت (علیهم السلام) دارد.

در ادامه حدیث کساء، حضور اهل بیت (علیهم السلام) به‌گونه‌ای رخ می‌دهد که هر یک از اعضا با اطلاع و هماهنگی حضرت زهرا (سلام الله علیها) وارد جریان می‌شوند. این نقش واسطه‌گری حضرت زهرا (سلام الله علیها) در جمع‌آوری اهل بیت (علیهم السلام)، نشان‌دهنده جایگاه ایشان به‌عنوان محور خانواده است. ایشان نه تنها از لحاظ عاطفی و

خانوادگی، بلکه از لحاظ معنوی نیز واسطه‌ای میان پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله)، امیرالمؤمنین (علیه السلام) و حسنین (علیهما السلام) هستند.

۳-۱. ضرورت تحلیل نقش‌های خانوادگی حضرت زهرا (سلام الله علیها)

تحلیل نقش‌های خانوادگی حضرت زهرا (سلام الله علیها) به‌عنوان مادر و همسر، از آن جهت ضرورت دارد که ایشان الگویی کامل و جاودان برای خانواده‌های اسلامی می‌باشند. در دورانی که نهاد خانواده با چالش‌های فراوانی مواجه است، بازشناسی زندگی و شخصیت حضرت زهرا (سلام الله علیها) می‌تواند راه‌حلی الهام‌بخش برای تحکیم بنیان خانواده و بازسازی روابط خانوادگی باشد.

حدیث کساء، به‌عنوان یکی از متون اصلی معرفی اهل بیت (علیهم السلام)، ابعاد گوناگون شخصیت حضرت زهرا (سلام الله علیها) را از منظر خانوادگی نشان می‌دهد. در این حدیث، ایشان با نقش مادری، الگوی تربیت فرزندان چون امام حسن و امام حسین (علیهما السلام) را ارائه می‌دهند و در نقش همسری، جلوه‌ای از تعامل محبت‌آمیز و احترام متقابل را با امیرالمؤمنین (علیه السلام) به نمایش می‌گذارند. این نقش‌ها نه تنها در زمان خود، بلکه برای تمام دوران‌ها الگویی برای زندگی الهی و خانواده‌محور است.

بازخوانی این نقش‌ها از زاویه حدیث کساء، فرصتی برای درک بهتر اصول زندگی خانوادگی بر پایه محبت، ادب و معنویت است. این تحلیل، به ما کمک می‌کند تا جایگاه مادری و همسری در اسلام را با تکیه بر نمونه‌ای واقعی و عملی، نه تنها در سطح فردی بلکه در سطح اجتماعی و تمدنی، مورد تأمل قرار دهیم.

۲. رابطه حضرت زهرا (سلام الله علیها) با پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله)

یکی از جنبه‌های برجسته شخصیت حضرت زهرا (سلام الله علیها) که در حدیث کساء به خوبی نمایان است، ارتباط عاطفی و معنوی ایشان با پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) است. این رابطه، نه تنها یک ارتباط عادی میان پدر و دختر، بلکه تجلی عمیقی از احترام، محبت و نقش‌آفرینی مشترک در انتقال پیام الهی به جامعه است.

در آغاز حدیث، پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) به خانه حضرت زهرا (سلام الله علیها) وارد می‌شوند و می‌فرمایند: "یا فاطمة، انی أجد فی بدنی ضعفاً."

حضرت زهرا (سلام الله علیها) در پاسخ، با کلامی سرشار از احترام و محبت می‌گویند: "أعیدک بالله یا أبتاه من الضعف"

این پاسخ نشان‌دهنده رابطه‌ای فراتر از یک گفتگوی عادی میان پدر و دختر است. حضرت زهرا (سلام الله علیها) با استعاذه به درگاه خداوندی و تدارک کساء یمانی، آمادگی خود برای فداکاری در برابر پیامبر (صلی الله علیه وآله) را بیان می‌کنند. این نوع پاسخ، گویای معرفت عمیق حضرت زهرا (سلام الله علیها) نسبت به مقام نبوت و رسالت پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) است.

۱-۲. حضرت زهرا (سلام الله علیها)، محل آرامش پیامبر (صلی الله علیه وآله)

در جریان حدیث کساء، خانه حضرت زهرا (سلام الله علیها) به‌عنوان محل آرامش پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) مطرح می‌شود. باوجود دیگر مکانها پیامبر (صلی الله علیه وآله) در شرایط ضعف بدنی، به این خانه روی می‌آورند. این انتخاب نشان می‌دهد که خانه حضرت زهرا (سلام الله علیها) برای پیامبر (صلی الله علیه وآله)، مکانی ویژه و معنوی بوده که در آن آرامش می‌یافتند. این امر، نه تنها به دلیل رابطه خانوادگی، بلکه به دلیل معنویت و فضائل والای حضرت زهرا (سلام الله علیها) است که این خانه را به مرکزی برای نزول رحمت الهی تبدیل کرده است.

۲-۲. جایگاه حضرت زهرا (سلام الله علیها) در تعامل معنوی با پیامبر (ص)

حضرت زهرا (سلام الله علیها) در این حدیث، نقشی فراتر از یک میزبان ایفا می‌کنند. ایشان با پذیرش پیامبر (صلی الله علیه وآله) در خانه، زمینه‌ساز وقوع این حادثه مهم الهی می‌شوند. حضور پیامبر (صلی الله علیه وآله) در خانه ایشان و گفتگوی محبت‌آمیز میان ایشان، گویای این نکته است که حضرت زهرا (سلام الله علیها) به‌عنوان واسطه‌ای برای انتقال پیام‌های معنوی و الگوگیری از پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) در خانواده و جامعه

نقش آفرینی می‌کنند. همین تعامل و نقش آفرینی بود که موجب نزول آیه تطهیر شد و باعث ماندگاری حدیث کساء در بین میلیونها مشتاق معارف اهل بیت علیهم السلام شد.

۳. مقام مادری حضرت زهرا (سلام الله علیها)

مقام مادری در آموزه‌های اسلامی، جایگاهی والا و نقش آفرین در تربیت نسل‌های آینده دارد. حضرت زهرا (سلام الله علیها)، با نقش مادری خود، الگویی بی‌نظیر از محبت، تربیت و هدایت معنوی را ارائه می‌دهند. در حدیث کساء، جلوه‌هایی از این نقش برجسته دیده می‌شود که نشان می‌دهد چگونه ایشان با ایفای این نقش خانواده‌ای الهی و نمونه را سامان داده اند.

۱-۳. مفهوم مادری در نگاه اسلام

مادری در آموزه‌های اسلامی جایگاه والایی دارد و به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نقش‌های اجتماعی و معنوی زنان معرفی شده است. قرآن کریم در آیات متعددی به نقش مادر در تربیت و پرورش نسل صالح اشاره کرده و از مقام مادران تجلیل کرده است: "وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا..." (احقاف/ ۱۵)

در تعالیم نبوی نیز، نقش مادر به‌عنوان پرورش دهنده نسلی مؤمن و جامعه‌ساز بسیار مورد تأکید قرار گرفته است. پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) می‌فرمایند:

"الجنة تحت أقدام الأمهات." (احمد بن حنبل، مسند، ج ۲، ص ۲۵۰)

مفهوم مادری در اسلام نه تنها به وظایف فیزیکی و عاطفی مادر محدود نمی‌شود، بلکه شامل نقش او در تربیت معنوی و هدایت فرزندان به سوی ارزش‌های الهی نیز هست. مادری در نگاه اسلامی، مسئولیتی الهی است که هدف آن پرورش انسان‌هایی مؤمن، آگاه و خدمتگزار جامعه است.

۲-۳. مادری حضرت زهرا (سلام الله علیها) در حدیث کساء

حدیث کساء، نقش مادری حضرت زهرا (سلام الله علیها) را در خانواده‌ای الهی به تصویر می‌کشد. مادری حضرت زهرا (سلام الله علیها) در حدیث کساء، نمادی از مادری اسلامی است که در آن، تربیت عاطفی و معنوی فرزندان در کنار ارتباطی سرشار از محبت و ادب

قرار دارد. ایشان به‌عنوان الگویی بی‌بدیل، نقش مادری را از یک مسئولیت عادی به مقامی الهی و اثرگذار در هدایت جامعه ارتقا دادند. حدیث کساء، این نقش را برجسته می‌کند و به زنان مسلمان نشان می‌دهد که چگونه می‌توانند در نقش مادری، هم در خدمت به دین و جامعه نقش‌آفرین باشند هم در تربیت نسل صالح موفق باشند.

۳-۳. تحلیل حس مادرانه حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) نسبت به پیامبر خدا (ص)

یکی از القاب مشهور حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها)، "ام ابیها" است که توسط پیامبر خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به ایشان داده شد. (اربلی، کشف الغمه، ج ۱، ص ۴۳۸؛ اصفهانی، مقاتل الطالبیین، ص ۲۹؛ مغازلی، مناقب علی بن ابی طالب (ع)، ص ۲۶۷؛ مجلسی، بحارالانوار، ج ۴۳، ص ۱۹) این لقب، جلوه‌ای از محبت، توجه و نقش حمایتی حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) نسبت به پدر بزرگوارشان را نشان می‌دهد.

از آنجا که رفتار پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) نسبت به دخترش، همانند رفتار فرزند نسبت به مادر بود و رفتار فاطمه (سلام‌الله‌علیها) با پدرش نیز همچون رفتار مادر با فرزند بود، به فاطمه (سلام‌الله‌علیها)، ام ابیها گفته شده است. (رحمانی همدانی، فاطمة الزهرا (س) بضعة قلب مصطفی (ص)، ج ۱، ص ۲۰۴)

در حدیث کساء، پیامبر خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) در حالی که ضعف بدنی را احساس می‌کنند، به خانه حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) پناه می‌آورند، این تعامل رابطه‌ای فراتر از یک ارتباط معمول میان پدر و دختر را نشان می‌دهد. پیامبر خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) به خانه حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) به‌عنوان مأمنی برای آرامش روحی و بدنی خود روی می‌آورند و حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) با روحیه‌ای مادرانه، ایشان را می‌پذیرند و از ایشان مراقبت می‌کنند. این رفتار، حاکی از نقش حمایتی حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) نسبت به پدر بزرگوارشان است که شبیه به نقش یک مادر در آرامش‌بخشی و رسیدگی به فرزند است.

۳-۴. ابعاد تربیتی مادری حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها)

حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) در مقام مادری، به پرورش فرزندان پرداختند که هر یک در تاریخ اسلام به‌عنوان شخصیت‌های برجسته و الگوهای جاودان شناخته می‌شوند. شیوه

تربیتی ایشان بر پایه محبت، احترام متقابل و آموزش معارف الهی بود. فرازهای حدیث کساء، نقش حضرت زهرا (سلام الله علیها) را به عنوان مادری که همواره در تربیت فرزندان خود از محبت، ادب و آموزش معارف دینی بهره می‌برند، به خوبی نشان می‌دهد. ایشان نه تنها نیازهای عاطفی فرزندان را تأمین می‌کنند، بلکه با استفاده از موقعیت‌های مختلف، آنان را با معنویت و جایگاه اهل بیت (علیهم السلام) در نظام الهی آشنا می‌سازند. این رفتارها، الگویی بی‌بدیل برای مادران مسلمان است که در کنار محبت به فرزندان، نقش تربیتی و معنوی خود را نیز ایفا کنند.

۳-۵. سلام و پاسخ سلام؛ نشانه ادب و محبت

یکی از جلوه‌های تربیتی در حدیث کساء، توجه حضرت زهرا سلام الله علیها به ایجاد روابط محبت‌آمیز و ادب در تعاملات خانوادگی است. گفت‌وگوی ایشان با فرزندان، امام حسن و امام حسین (علیهم السلام) که با سلام آغاز می‌شود، نمونه‌ای از این ادب و محبت است.

در حدیث کساء، آمده است که حسنین (علیهم السلام) به خانه وارد شدند و بوی خوش پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله) را احساس کردند. ایشان خطاب به مادرشان گفتند:

"السلام علیک یا أمّاه."

حضرت زهرا (سلام الله علیها) با محبت پاسخ دادند:

"وعلیک السلام، یا قرّة عینیّ وثمرّة فؤادی."

حضرت زهرا (سلام الله علیها) با پاسخ محبت‌آمیز به سلام فرزندان، الگویی عملی از ادب و احترام را برای آن‌ها ایجاد کردند. این رفتار نشان می‌دهد که ایشان چگونه در تربیت فرزندان، اصول دینی و اخلاقی را از طریق رفتار و کلام محبت‌آمیز منتقل می‌کردند.

سلام و پاسخ سلام در فرهنگ اسلامی جایگاه ویژه‌ای دارد و حضرت زهرا (سلام الله علیها) با آغاز تعاملات روزمره با سلام، معنویت را در زندگی خانوادگی جریان می‌دهند. این عمل، به فرزندان می‌آموزد که حتی در روابط نزدیک خانوادگی نیز باید احترام و ادب را رعایت کرد.

۶-۳. ابراز عطف در خطابات

عبارت محبت‌آمیز حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) به فرزندانشان، "یا قرّة عینی وثمرّة فؤادی" (ای نور چشم و میوه دل من)، جلوه‌ای بی‌نظیر از عمق عاطفه مادری ایشان است. این نوع خطاب، نه تنها رابطه عاطفی میان مادر و فرزند را تقویت می‌کند، بلکه نشان‌دهنده بینشی عمیق نسبت به روان‌شناسی و نیازهای عاطفی کودکان در مقام مادری است.

کودکان در سنین رشد، نیازمند دریافت محبت و توجه از والدین خود هستند. خطاب‌های محبت‌آمیز و عاطفی، حس ارزشمندی و امنیت روانی را در کودک تقویت می‌کند. حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) با استفاده از عباراتی مانند "نور چشم" و "میوه دل"، این احساس را در حسنین (علیهما‌السلام) ایجاد می‌کنند که آن‌ها در مرکز محبت و توجه مادرشان قرار دارند. فرزندی که مادرش او را "میوه دل" و "نور چشم" خطاب می‌کند، به این باور می‌رسد که ارزشمند و دوست‌داشتنی است. این احساس، تأثیر عمیقی بر شخصیت او می‌گذارد. این نوع خطاب، علاوه بر بعد عاطفی، به بعد تربیتی نیز اشاره دارد. مادر با این عبارات، به فرزندانش یاد می‌دهد که رابطه والدین و فرزندان، رابطه‌ای از جنس محبت و احترام است و این خود زمینه‌ساز انتقال ارزش‌های الهی و اخلاقی می‌شود.

۷-۳. گفتگوی توأم با عشق و محبت مادر با حسنین (علیهما‌السلام)

در فرازی از حدیث کساء، امام حسن و امام حسین (علیهما‌السلام) وارد خانه می‌شوند و از مادرشان درباره حال و هوای معنوی خانه سؤال می‌کنند:

"یا أمّاه، أشمّ عندک رائحة طيبة كأنّها رائحة جدّي رسول الله (صلی الله علیه وآله)."

حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) با لحنی محبت‌آمیز و صمیمی پاسخ می‌دهند:

"نعم، إنّ جدّک تحتَ الکساء."

این گفتگوی کوتاه، چند نکته مهم تربیتی را در بردارد:

● محبت و ادب در پاسخ: حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) با لحنی سرشار از احترام

و محبت، به سؤال فرزندانشان پاسخ می‌دهند. این امر نشان‌دهنده جایگاه ویژه

احترام در سخن در تربیت اسلامی است.

● آموزش از طریق موقعیت‌های روزمره: ایشان با استفاده از این فرصت، حسنین (علیهما السلام) را با حضور پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) و حضورشان داخل کسا و به طور کلی معنویت موجود در خانه آشنا می‌سازند.

۸-۳. اهمیت اهل بیت (علیهم السلام) در آموزش کودکان

حضرت زهرا (سلام الله علیها) در این تعامل، به طور غیرمستقیم فرزندان را با جایگاه اهل بیت (علیهم السلام) در نزد خداوند آشنا می‌کنند. اشاره ایشان به حضور پیامبر (صلی الله علیه وآله) در خانه و تأکید بر تقدس این موقعیت، تأثیر عمیقی بر ذهن و قلب فرزندان می‌گذارد. این رفتار، نشان‌دهنده اهمیت آگاهی‌بخشی به کودکان درباره مقام اهل بیت (علیهم السلام) و نقش معنوی آن‌ها در زندگی است.

۹-۳. نقش عاطفی مادر در تقویت ارتباط معنوی فرزندان

حدیث کساء، حضور محبت‌آمیز حضرت زهرا (سلام الله علیها) در کنار فرزندان را نیز نشان می‌دهد. ایشان در حالی که از پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) مراقبت می‌کنند و آرامش‌بخش ایشان هستند، به نیازهای عاطفی فرزندان خود نیز پاسخ می‌دهند. این رفتار، الگویی برای همه مادران است که چگونه می‌توانند ضمن انجام امور خانه و رسیدگی به والدین و سایر امور با ایجاد محیطی سرشار از محبت، فرزندان خود را با ارزش‌های والای الهی آشنا کنند.

۱۰-۳. تربیت عملی فرزندان با نمایش احترام به همسر و پدر

شخصیت حضرت زهرا (سلام الله علیها) به عنوان مادری که خود نمونه کامل ایمان، ایثار و تقوا هستند، تأثیر مستقیمی بر شخصیت حسنین (علیهما السلام) داشته است. ایشان با رفتار و گفتار خود، الگویی زنده از زندگی توحیدی و ارزش‌های الهی به فرزندان ارائه می‌دهند. حسنین (علیهما السلام) از همان کودکی شاهد محبت مادرشان به پیامبر (صلی الله علیه وآله)، احترام به پدرشان و ایثار در راه خدا بودند که این مشاهدات در شکل‌گیری شخصیت معنوی و اجتماعی آنان نقش اساسی داشته است.

۴. مقام همسری حضرت زهرا (سلام الله علیها)

حضرت زهرا (سلام الله علیها) در مقام همسری، الگویی بی‌بدیل از محبت، احترام و همراهی معنوی با امیرالمؤمنین (علیه السلام) ارائه می‌دهند. تعامل ایشان با همسرشان، نمونه‌ای کامل از زندگی مشترک اسلامی است که بر پایه همکاری، اعتماد و هدف الهی استوار شده است.

۱-۴. ویژگی‌های همسری در اسلام

اسلام، نهاد خانواده را یکی از بنیادی‌ترین ارکان جامعه می‌داند و برای حفظ و تقویت آن، نقش همسران را بسیار مهم تلقی می‌کند. همسری در آموزه‌های اسلامی، بر پایه محبت، مودت، رحمت و احترام متقابل بنا شده است:

"وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً..." (روم/ ۲۱)

بر اساس این آیه، نقش همسران در آرامش‌بخشی به یکدیگر، حفظ تعادل عاطفی و روانی در خانواده و تقویت معنویت، از ارکان اساسی زندگی مشترک است. از منظر اسلام، همسران باید در مسیر رشد اخلاقی و معنوی یکدیگر تلاش کنند و روابط خود را بر پایه صداقت، محبت و همکاری متقابل استوار سازند.

۲-۴. نقش همسری در زندگی حضرت زهرا (سلام الله علیها)

ویژگی‌های همسری در اسلام، به‌خوبی در زندگی حضرت زهرا (سلام الله علیها) و امیرالمؤمنین (علیه السلام) نمایان است. آنان با محبت، احترام متقابل و تلاش مشترک در مسیر اهداف الهی، خانواده‌ای نمونه و مستحکم بنا کردند. این زندگی مشترک، الگویی ماندگار برای همه مسلمانان است که چگونه می‌توانند بر پایه اصول اسلامی، زندگی خانوادگی‌ای همراه با آرامش، معنویت و محبت داشته باشند.

امیرالمؤمنین (علیه السلام) درباره نقش همسری حضرت زهرا (سلام الله علیها) می‌فرمایند:
"وَاللَّهِ مَا أَغْضَبْتُهَا وَلَا أَغْضَبْتَنِي... وَ لَقَدْ كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهَا فَيُنْكَشِفُ عَنِّي الْهَمُّومُ وَالْأَحْزَانُ." (اربلی، كشف الغمة، ج ۱، ص ۳۵۳؛ مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۱۲۴)

"به خدا سوگند، هرگز او را به خشم نیاوردم و او نیز هیچ‌گاه مرا به خشم نیاورد... وقتی به او نگاه می‌کردم، تمام غم‌ها و اندوه‌هایم از بین می‌رفت."

همچنین می‌فرمایند:

"نِعْمَ الْعَوْنُ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ." (مغازلی، المناقب، ج ۳، ص ۳۵۵)

"او بهترین یار و کمک‌کار برای بندگی خداوند بود."

این احادیث، جایگاه والای حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) را در زندگی مشترک نشان می‌دهد. ایشان با محبت، آرامش و همراهی معنوی، نه تنها همسری مهربان بودند، بلکه بهترین پشتیبان امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) در مسیر بندگی و مسئولیت‌های الهی به شمار می‌رفتند. این رابطه الگویی کامل از زندگی زناشویی اسلامی است که بر محبت، احترام و هدف الهی بنا شده است.

حدیث کساء، جلوه‌هایی از این رابطه عاشقانه و الهی را به تصویر می‌کشد و بیانگر اهمیت همسری در تربیت خانواده و ساخت جامعه است.

۳-۴. تجلی احترام و محبت متقابل در فرازهای حدیث کساء

یکی از نکات برجسته در زندگی مشترک حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) و امیرالمؤمنین (علیه‌السلام)، رابطه‌ای سرشار از احترام، محبت و تعامل مثبت بود که جلوه‌هایی از آن در حدیث کساء به تصویر کشیده شده است. این رابطه، نمونه‌ای کامل از همسری اسلامی است که در آن، زوجین با همکاری و همدلی، نقش‌های خود را به بهترین شکل ایفا می‌کنند.

۴-۴. کلام محبت‌آمیز امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) با حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها)

در حدیث کساء، زمانی که امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) وارد خانه می‌شوند، بلافاصله با لحنی محبت‌آمیز و احترام‌برانگیز، همسر خود را مخاطب قرار می‌دهند:

"يا بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ، إِنِّي أَشْمُ عِنْدَكَ رَائِحَةً طَيِّبَةً"

این جمله، سرشار از محبت و صمیمیت است. امیرالمؤمنین (علیه السلام) با این بیان، توجه خود را به فضای معنوی خانه و همچنین نقش معنوی حضرت زهرا (سلام الله علیها) به عنوان محور این خانه نشان می دهند.

در پاسخ به این کلام محبت آمیز، حضرت زهرا (سلام الله علیها) نیز با لحنی سرشار از وقار و آرامش پاسخ می دهند:

"نَعَمْ، ها هو مع ولدیک تحت الکساء"

۴-۵. همکاری و هماهنگی در زندگی خانوادگی

رابطه حضرت زهرا (سلام الله علیها) و امیرالمؤمنین (علیه السلام)، نمونه ای از هماهنگی کامل در زندگی مشترک بود. این هماهنگی در حدیث کساء نیز نمایان است، جایی که هر دو در کنار یکدیگر برای حفظ انسجام خانواده و انتقال معنویت به فرزندانشان تلاش می کنند. این همکاری، نشان دهنده مسئولیت پذیری و احترام به نقش های یکدیگر در زندگی مشترک است.

احترام در خطاب "یا بنت رسول الله"

امیرالمؤمنین (علیه السلام) زمانی که وارد خانه می شوند، حضرت زهرا (سلام الله علیها) را با عنوانی بسیار محترمانه خطاب می کنند: "یا بنت رسول الله".

این خطاب، فراتر از یک گفتار عادی در زندگی روزمره است و نشان دهنده عمق احترام امیرالمؤمنین (علیه السلام) به همسرشان است. حضرت علی (علیه السلام) با یادآوری نسب والای حضرت زهرا (سلام الله علیها) به پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله)، علاوه بر احترام به شخصیت همسرشان، جایگاه معنوی ایشان را نیز مورد تأکید قرار می دهند. این نوع خطاب، الگویی برای مردان مسلمان است که چگونه باید شأن و مقام همسرانشان را در رفتار و گفتار حفظ کنند.

۴-۶. خطاب حضرت زهرا (سلام الله علیها) به امیرالمؤمنین (علیه السلام)

حضرت زهرا (سلام الله علیها) نیز در اظهار محبت همسرشان با لحنی سرشار از احترام وی را مورد خطاب قرار می دهند:

"و علیک السلام یا ابا الحسن و یا امیر المؤمنین"

این خطاب، ابعاد عمیقی از رابطه حضرت زهرا (سلام الله علیها) و امیرالمؤمنین (علیه السلام) را آشکار می‌کند:

۱. احترام به مقام همسر: حضرت زهرا (سلام الله علیها) امیرالمؤمنین (علیه السلام) را با عناوین بلند و رسمی "أبا الحسن" و "أمیر المؤمنین" خطاب می‌کنند. این عناوین، علاوه بر احترام به مقام همسرشان، نشان‌دهنده درک عمیق حضرت زهرا (سلام الله علیها) از جایگاه معنوی و اجتماعی امیرالمؤمنین (علیه السلام) است.
۲. محبت و توجه: لحن کلام حضرت زهرا (سلام الله علیها) سرشار از محبت و ادب است. این نوع تعامل، الگویی از هماهنگی میان همسران در زندگی مشترک است.

۵. محوریت و مقام معنوی حضرت زهرا (سلام الله علیها)

حدیث کساء به‌وضوح جایگاه محوری حضرت زهرا (سلام الله علیها) را در میان اهل‌بیت (علیهم السلام) نشان می‌دهد. در این روایت، نقش ایشان به‌عنوان واسطه‌ای میان پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله)، امام علی (علیه السلام) و فرزندان ایشان برجسته شده است. همچنین، در معرفی اهل‌بیت (علیهم السلام) توسط جبرئیل (علیه السلام)، نام حضرت زهرا (سلام الله علیها) در صدر آمده است که تأکید بر محوریت معنوی و خانوادگی ایشان دارد. در این بخش، به تحلیل این محوریت و ارتباط آن با جایگاه الهی ایشان پرداخته می‌شود.

بررسی فراز "هم فاطمة وأبوها وبعلمها وبنوها"

یکی از برجسته‌ترین بخش‌های حدیث کساء، جمله جبرئیل (علیه السلام) در معرفی اهل‌بیت (علیهم السلام) است:

"هم فاطمة وأبوها وبعلمها وبنوها."

این جمله جایگاه محوری حضرت زهرا (سلام الله علیها) را در میان اهل‌بیت (علیهم السلام) نشان می‌دهد. جبرئیل (علیه السلام) در معرفی اهل‌بیت، نام حضرت زهرا (سلام الله علیها) را در آغاز ذکر می‌کند و سپس به پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله)، امام

علی (علیه السلام)، امام حسن و امام حسین (علیهما السلام) اشاره می‌کند. این ترتیب بیان، چند نکته مهم را آشکار می‌سازد:

۱. تقدم حضرت زهرا (سلام الله علیها) در بیان:

آغاز این معرفی با نام حضرت زهرا (سلام الله علیها)، نشانه‌ای از نقش محوری ایشان در اهل بیت (علیهم السلام) است. محوریت به دلیل جایگاه معنوی و الهی حضرت زهرا (سلام الله علیها) است که واسطه‌ای برای نزول رحمت الهی به اهل بیت (علیهم السلام) هستند.

۲. محوریت حضرت زهرا (سلام الله علیها) در ارتباط اهل بیت با یکدیگر:

در خانواده اهل بیت (علیهم السلام)، حضرت زهرا (سلام الله علیها) نقطه اتصال پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله)، امام علی (علیه السلام) و فرزندان ایشان هستند. این جمله نشان می‌دهد که حضور ایشان، محور انسجام این خانواده الهی است.

۳. نماد مادری و همسری در میان اهل بیت:

این ترتیب معرفی، بر نقش کلیدی حضرت زهرا (سلام الله علیها) در خانواده اهل بیت (علیهم السلام) به عنوان یک دختر، مادر و همسر تأکید دارد. ایشان نه تنها در میان اهل بیت، بلکه برای همه مسلمانان، نمادی از مادری و همسری کامل هستند.

۱-۵. خانه حضرت زهرا (سلام الله علیها)؛ مرکز معنویت و وحی

حدیث کساء در خانه حضرت زهرا (سلام الله علیها) رخ می‌دهد، خانه‌ای که پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) در آن احساس آرامش می‌کردند. انتخاب این مکان برای وقوع حادثه حدیث کساء، گویای قداست و جایگاه والای معنوی این خانه و بانوی آن است. این خانه در روایات اسلامی، به عنوان یکی از نورانی‌ترین خانه‌های الهی شناخته شده است که مصداق آیه زیر است:

"فِي بُيُوتٍ أُذِنَ لِلَّهِ أَنْ تَرْفَعَ وَيُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ." (نور/۳۶)

۲-۵. اشاره به پناه بردن پیامبر خدا (ص) به حضرت زهرا (سلام الله علیها)

یکی از جلوه‌های برجسته در حدیث کساء که بر مقام معنوی حضرت زهرا (سلام الله علیها) تأکید دارد، پناه بردن پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) به خانه ایشان است. این انتخاب نشان می‌دهد که خانه حضرت زهرا (سلام الله علیها)، محل آرامش پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) و مکانی برای تجدید نیرو و معنویت ایشان می‌باشد.

۳-۵. آگاهی حضرت زهرا (سلام الله علیها) از کلام خدا پیش از جبرئیل

حدیث شریف کساء بیانگر احاطه علمی و آگاهی حضرت زهرا (سلام الله علیها) از گفت‌وگوی میان خداوند، فرشتگان و ساکنان آسمان‌ها پیش از هبوط جبرئیل است. جابر بن عبدالله انصاری روایت می‌کند که حضرت زهرا (سلام الله علیها) این گفت‌وگو را به‌طور کامل بازگو کردند:

"قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ يَا مَلَائِكَتِي وَيَا سُكَّانَ سَمَوَاتِي إِنِّي مَا خَلَقْتُ سَمَاءً مَبْنِيَّةً... فَقَالَ الْإِمِينُ جِبْرَائِيلُ يَا رَبِّ أَتَأْذَنُ لِي... فَقَالَ اللَّهُ نَعَمْ قَدْ..."

این روایت نشان می‌دهد که حضرت زهرا (سلام الله علیها) پیش از آمدن جبرئیل و خبر دادن به رسول خدا (صلی الله علیه وآله)، از این گفت‌وگو مطلع بودند و مقام معنوی والای ایشان را تأیید می‌کند.

۴-۵. شاهد بودن بر نزول و مکالمه جبرئیل با رسول خدا صلی الله علیه وآله

حضرت زهرا (سلام الله علیها) در جریان حدیث کساء، شاهد نزول جبرئیل (علیه السلام) و مکالمه او با پیامبر خدا (صلی الله علیه وآله) هستند. این رویداد، یکی دیگر از نشانه‌های جایگاه معنوی حضرت زهرا (سلام الله علیها) است که به‌عنوان یکی از معدود افرادی که این مکالمه را مشاهده می‌کنند، برتری معنوی و قداست ایشان تأیید می‌شود.

۵-۵. ارتباط معنوی حضرت زهرا (سلام الله علیها) با خداوند و استجابات دعا

حدیث شریف کساء، از زوایای مختلف، جلوه‌هایی از ارتباط عمیق اهل‌بیت (علیهم السلام) با خداوند متعال را آشکار می‌کند. یکی از این جلوه‌ها، دعا و استجابات آن است. در آغاز این حدیث، حضرت زهرا (سلام الله علیها) زمانی که پیامبر خدا (ص) با

ضعف بدنی به خانه ایشان پناه می‌آورند، دست به دعا برمی‌دارند و پدر بزرگوار خود را در پناه خدا قرار می‌دهند.

این دعا که از قلبی سرشار از ایمان و یقین صادر شده، به سرعت مورد استجاب قرار می‌گیرد. در ادامه روایت آمده است که پیامبر خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله) پس از دعای حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها)، چهره‌ای درخشان همچون ماه شب چهارده پیدا کردند و آثار ضعف از ایشان رخت بریست.

"فَعَطِيئَةٌ بِهٖ وَصِرْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهٖ وَإِذَا وَجْهُهُ يَتَلَأَلُو كَأَنَّهُ الْبَدْرُ فِي لَيْلِهِ تَمَامِهِ وَكَمَالِهِ."

این فراز از حدیث، به دو حقیقت مهم اشاره دارد:

۱. قدرت دعا: دعای حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) در حق پیامبر خدا (ص) نمونه‌ای از ایمان و ارتباط قوی ایشان با خداوند است که به استجاب سریع می‌انجامد.
۲. پناهندگی به خداوند: حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) با استعاذه، نشان می‌دهند که در مواجهه با هر مشکلی، باید به خداوند پناه برد و او را منبع قدرت و آرامش دانست.

نتیجه

حدیث کساء از میراث‌های ارزشمند اسلامی است که در آن جایگاه اهل‌بیت (علیهم‌السلام) و نقش معنوی و خانوادگی حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) به زیبایی به تصویر کشیده شده است. این روایت، ضمن تأکید بر عصمت اهل‌بیت (علیهم‌السلام)، نقش‌های خانوادگی و معنوی حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) را به‌عنوان محوری‌ترین شخصیت این ماجرا برجسته می‌کند.

حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها) در این حدیث، الگویی کامل از مادری و همسری در خانواده اسلامی ارائه می‌دهند. در نقش مادری، ایشان با محبت و تربیت معنوی، فرزندان را چون امام حسن و امام حسین (علیهم‌السلام) را پرورش دادند که در تاریخ اسلام نقشی بی‌بدیل ایفا کردند. تعامل محبت‌آمیز ایشان با فرزندان، جلوه‌ای از انتقال ارزش‌های الهی از طریق

رفتار و گفتار محبت‌آمیز است. در نقش همسری نیز، احترام و محبت متقابل میان ایشان و امیرالمؤمنین (علیه السلام) در حدیث کساء آشکار است. خطابات "یا بنت رسول الله" و "یا ابا الحسن" نشان‌دهنده رابطه‌ای سرشار از ادب و عمق عاطفی میان این زوج الهی است که نمونه‌ای برای زندگی مشترک اسلامی محسوب می‌شود.

در این روایت، حضرت زهرا (سلام الله علیها) نمادی از زنی هستند که توانسته‌اند با محبت و تدبیر، خانواده‌ای الهی و معنوی را مدیریت کنند. حضور ایشان به‌عنوان محور خانواده اهل بیت (علیهم السلام) در حدیث کساء، نشان‌دهنده اهمیت نقش زنان در انسجام و آرامش خانواده است. این تعاملات محبت‌آمیز میان اعضای خانواده، الگویی برای ایجاد روابط عاطفی سالم میان والدین، همسران و فرزندان ارائه می‌دهد که بر پایه احترام و محبت، زمینه‌ساز رشد اخلاقی و معنوی اعضای خانواده خواهد بود.

حدیث کساء همچنین نشان می‌دهد که خانواده‌ای مبتنی بر معنویت و محبت الهی می‌تواند نقشی اساسی در اصلاح جامعه ایفا کند. در دنیای امروز که خانواده‌ها با چالش‌های متعددی مواجه‌اند، بازشناسی و احیای نقش‌های خانوادگی حضرت زهرا (سلام الله علیها) می‌تواند به تحکیم بنیان خانواده و رشد جامعه کمک کند. این روایت، الگویی جاودان برای روابط الهی میان اعضای خانواده و پیامی جهانی برای تمامی دوران‌هاست.

فهرست منابع

قرآن مجید

۱. ابن حنبل، احمد، مسند أحمد بن حنبل، بيروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۲ ق.
۲. ابن مغزلی، علی بن محمد، مناقب علی بن أبی طالب (ع)، قم، انتشارات سبب النبی (ص)، ۱۴۲۶ ق.
۳. أبو الفرج الأصفهانی، مقاتل الطالبیین، تحقیق کاظم المظفر، نجف، منشورات المكتبة الحیدریة و مطبعتها، ۱۳۸۵ ق.
۴. اربلی، علی بن عیسی، كشف الغمه فی معرفة الائمة، قم، منشورات الرضی، بی تا.
۵. بحرانی، عبد الله بن نور الله، موحد ابطحی اصفهانی، محمد باقر. عوالم العلوم و المعارف و الأحوال من الآیات و الأخبار و الأقوال. قم: مدرسة الإمام المهدي (عليه السلام)، بی تا.
۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، لبنان، دار العلم، ۱۴۱۲ ق.
۷. رحمانی همدانی، احمد، فاطمة الزهراء بهجة قلب المصطفى، بيروت، مؤسسه النعمان، ۱۴۱۳ ق.
۸. صدوق، محمد بن علی، الخصال، محقق علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۶۲ ش.
۹. طوسی، محمد بن حسن، الأمالی، محقق مؤسسة البعثة، قم، دار الثقافة، ۱۴۱۴ ق.

۱۰. عسکری، سید مرتضی، حدیث الکساء فی کتب مدرسه الخلفا و مدرسه اهل البيت (ع)، ترجمه علی اسلامی، تهران، بنیاد بعثت، ۱۳۹۱ ش.
۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، قم، دار الحدیث، ۱۴۲۹ ق.
۱۲. المالکی، ابن ایوب الباجی، سلیمان بن خلف بن سعد، التعديل والتجريح، تحقیق أحمد البزار، مراکش، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، بی تا.
۱۳. متقی، علی بن حسام الدین، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، موسسه الرساله، ۱۴۰۹ ق.
۱۴. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، موسسه الوفاء، بیروت ۱۴۰۴ ق.
۱۵. محمدی ری شهری، محمد، اهل بیت (ع) در قرآن و حدیث، قم، دار الحدیث، ۱۳۷۹ ش.
۱۶. مسلم، نیشابوری، صحیح مسلم، شرح نووی، یحیی بن شرف، بیروت: دارالفکر چ اول، ۱۴۱۷ ق.